

مطالعه چالش‌های برنامه ریزی فضایی کلان شهرهای ایران با محوریت نظام اقتصادی نوین (نمونه موردی کلان شهر تبریز)

ولی رضایپور^۱

میر سعید موسوی^۲

بهمن هادیلی^۳

چکیده

هدف این مقاله بررسی میزان تأثیر پذیری رویکرد سازماندهی فضایی شهری و منطقه‌ای کلان شهرهای ایران بر اساس تغییرات ساختارهای اقتصادی عصر جدید با تأکید بر کلان شهر تبریز است. زیرا به نظر می‌رسد در شرایط عدم تطابق ساختار فضایی کلان شهرها، که عامل رشد اقتصادهای ملی و ارتقاء دهنده جایگاه بین‌المللی و جهانی کشورها هستند، با نقش و عملکرد متناسب با تغییرات ساختارهای روز اقتصادی جهان، با مشکل تناقض‌های کالبدی نسبت به نقش بایسته‌شان مواجه شده و راه جهانی شدن کشور از طریق شهرهای بزرگ برای آن‌ها مسدود خواهد شد. در این مقاله، اصول پایه‌ای برای برنامه ریزی فضایی شهری و منطقه‌ای و ضرورت توجه به نقش و جایگاه کلان شهرها با استفاده از آرا و نظریه پردازی‌های صاحب نظران این حوزه از جمله دانیل بل، فریتز ما کلوپ، آلوین تافلر، فرانک و بستر، یونجی ماسودا، سیمون نورا، آلن منک، مارک اوری پورات و مانوئل کاستلز که دارای دیدگاه‌های مرتبط با جامعه اطلاعاتی هستند، بررسی شده و مبانی نظری طرح‌های توسعه و عمران کلان شهر تبریز مورد مقایسه تطبیقی قرار گرفته است. پژوهش حاضر براساس هدف از نوع تحقیقات کاربردی و بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی بوده و روش گردآوری داده‌ها، به صورت پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق شامل خبرگان و متخصصان برنامه‌ریزی شهری کلان شهر تبریز و نمونه آماری این تحقیق ۲۸ نفر از خبرگان و متخصصان برنامه‌ریزی شهری به شیوه نمونه‌گیری غیرتصادفی و هدفمند انتخاب شده‌اند. هم‌چنین در تجزیه و تحلیل این مقاله از روش تحلیل محتوایی، تطبیقی و آزمون استفاده شده است. عمده‌ترین یافته‌های مقاله عبارتند از: ویژگی‌های سازمان فضایی کلان شهرها بر اساس الزامات جامعه اطلاعاتی و میزان استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره‌ها و اسناد طرح‌های توسعه و عمران شهری و منطقه‌ای کلانشهر تبریز که از سال ۱۳۶۸ به امروز تهیه شده‌اند.

واژگان کلیدی: کلان شهرها، سازماندهی فضایی، برنامه ریزی فضایی، جامعه اطلاعاتی، جهانی شدن.

مقدمه و بیان مساله:

کلان شهرهای امروزی کانون ثروت، قدرت، تولید انبوه، نوآوری‌های فرهنگی، انواع ایدئولوژی‌ها و سرانجام کانون مصرف انبوه محسوب می‌شوند. به عبارت دیگر کلان شهرهای هر کشوری، ثروت اجتماعی و اقتصادی آن به شمار می‌آیند (شکویی، ۱۳۸۵: ۲۰۸). ساخت فیزیکی و اکولوژیک کلان شهرها به شدت تحت تأثیر اقتصاد شهری قرار می‌گیرد و نیروهای اقتصادی به طور مستقیم و غیر مستقیم در الگوهای زندگی مردم تأثیر می‌گذارند. در گذشته، کلان شهرها مرکز اصلی تولیدات کارخانه‌ای به شمار می‌آمدند، اما امروز با تغییرات ایجاد شده در ساختارهای اقتصادی این نقش آن‌ها به حومه‌های صنعتی منتقل شده و نقش جدیدی متناسب با وضعیت جدید آن‌ها تعریف گردیده است. در نتیجه ساختارهای فضایی دچار دگرگونی شده‌اند. امروزه جهان در حال تجربه موج سوم از تحولات اقتصادی مرتبط با ماهیت تکنولوژی تولید (فرا صنعت^۴) می‌باشد (تافلر، ۱۹۸۰: ۲۱).

^۱ دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد مرنده، دانشگاه آزاد اسلامی، مرنده، ایران

^۲ استادیار گروه شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران (نویسنده مسئول) Email: ms.moosavi@iaut.ir- Tel: 09141141761

^۳ استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تبریز

ریخت‌شناسان به بررسی و تکوین عناصر اصلی ریخت‌شناسانه، شامل ساختمان‌ها، کاربری اراضی، خیابان، و ساختار بافت می‌پردازند. شناخت شاخص‌های ریخت‌شناسی در راستای مولفه‌های کالبدی امری اساسی است، به طوری که مساله اصلی این است که آیا مولفه‌های ریخت‌شناسی قابل تبیین و طبقه‌بندی در کالبد فضای شهری می‌باشند و همینطور آیا ایجاد تغییرات ریخت‌شناسانه باعث بهبود عملکرد بافت خواهد شد (اقوامی و همکاران، ۱۳۹۸). شهرها با دربر گرفتن درصد فزاینده‌ای از جمعیت و گسترش شهرنشینی، با چالش‌های مهمی از جمله نابرابری فضایی روبرو هستند. نقش کلان‌شهرها به علت آثار تجمعی چالش‌های افزایش جمعیت، بسیار حائز اهمیت است. با اینکه شهرها به عنوان مرکز نوآوری در نظر گرفته شده، اما سطح نوآوری بین مناطق به صورت برابر توزیع نمی‌شود (رشتبر و همکاران، ۱۳۹۹).

روشن است که قطعات سازنده‌ی اقتصاد در قلمروی جهانی آن، نه کشورهای استان‌ها بلکه مناطق کلان‌شهری هستند. بنابراین به دلایل اهمیتی که ذکر آن رفت، کلان‌شهرها می‌بایست همه ساختارهای خود را در هماهنگ‌سازی با تحولات مذکور سازمان‌دهی نمایند.

مقاله حاضر قصد دارد بر اساس متون موجود تحولات ساختارهای اقتصادی را بررسی و تغییرات ایجاد شده در اصول پایه‌ای سازمان‌دهی فضایی کلان‌شهرها را تبیین نماید و با استفاده از یک مطالعه تطبیقی میزان استفاده از پارادایم عصر جدید (جامعه اطلاعاتی) در تدوین انگاره‌ها و اسناد طرح‌های توسعه و عمران کلان‌شهر تبریز را ارائه نماید.

ترکیب پراکندگی مکانی و یک پارچگی جهانی، نقش استراتژیک جدیدی برای مادر شهرها ایجاد می‌کند. این شهرها علاوه بر نقش تاریخی‌ای که به عنوان مراکز تجارت و بانک‌داری بین‌المللی دارند، چهار کارکرد جدید نیز پیدا می‌کنند؛ نخست، به عنوان مراکز فرماندهی بسیار متمرکز در سازمان اقتصاد جهانی دوم، به عنوان نقاط کلیدی برای شرکت‌های مالی و خدمات تخصصی ...؛ سوم، به عنوان پایگاه‌های تولید، از جمله تولید نوآوری در صنایع پیشتاز؛ چهارم به عنوان بازارهایی برای محصولات و نوآوری‌ها (کاستلز، ۱۹۹۹: ۲۶).

جهانی شدن در شهرها، به ویژه در مادر شهرهای بزرگ حادث می‌شود. ظهور نظام جهانی تولید، بازار، امور مالی، خدمات، ارتباطات راه دور، فرهنگ و سیاست‌ها، از نظر فضایی و در درون شبکه‌ای جهانی از شهرها به وقوع می‌پیوندد (آلگر، ۱۹۹۰: فریدمن و والف، ۱۹۸۲: نایت و گیلبرت، ۱۹۸۹؛ ناکس و تیلر، ۱۹۹۵؛ ساسن، ۱۹۹۶). تغییرات اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در مقیاس جهانی اثرات بنیادین در تجدید سازمان و باز ساخت شهرهای جهان بر جای می‌گذارد. به موازات رقابت تنگاتنگ بین شهرها، در مقیاس جهانی، تجدید ساخت فضایی، پیامد شهری دیگری برای جهانی شدن اقتصادی به همراه دارد (بیوریگارد، ۱۹۹۱، ۱۹۹۴، گراهام و اسپنی، ۱۹۹۷: ماشیمورا، ۱۹۹۲: پر ایک، ۱۹۹۱، زوکلین، ۱۹۹۲، شورت و کیم، ۱۹۹۹: ۱۴ تا ۳۸).

همچنین، نتایج تحقیق اقوامی و همکاران (۱۳۹۸) تحت عنوان «تبیین مولفه‌های کالبدی ریخت‌شناسانه در فضای شهری (نمونه مطالعاتی: محله قیطریه شهر تهران)» نشان داد که ایجاد تغییر بهینه در ریخت باعث بهبود عملکرد توابع در کل بافت و کاهش ترافیک گشته است، هرچند که بیشترین تأثیرپذیری مرتبط با توابع دسترسی، بینابینی و مستقیم‌بودن است (اقوامی و همکاران، ۱۳۹۸). و نیز نتایج تحقیق رشتبر و همکاران (۱۳۹۹) تحت عنوان «تحلیل فضایی مناطق شهری در برخورداری از شاخص‌های شهر نوآور (مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز)» نشان داد که شاخص‌های شهر نوآور به صورت عادلانه توزیع نشده و تمرکز فضایی در توزیع شاخص‌ها وجود دارد. لذا، مدیریت کلان‌شهر تبریز در راستای تحقق شهر نوآور نیازمند تحریک نوآوری از طریق توزیع عادلانه شاخص‌های شهر نوآور و تمرکززدایی از مرکز است (رشتبر و همکاران، ۱۳۹۹).

بنابراین در عرصه جهانی شدن و اطلاعات، نظام شهری به عنوان یک نظام باز به سرعت خارق‌العاده با تغییرات کمی و کیفی بیرونی هماهنگ خواهد شد (زیاری، ۱۳۸۸: ۱۸۸). از آن بین، بازشناسی تجدید سازمان اقتصادی و تکنولوژیکی و به تبع آن اجتماعی، به عنوان

عوامل کلیدی، تغییرات امروزی را رقم زده است (وبستر^۱، ۱۹۹۵: ۴۱۰). پویایی اقتصادی و اجتماعی جهانی در تعاقب خود اقتصاد ملی کشورها را تحت تأثیر قرار داده و به جابجایی نقش‌ها در مهم‌ترین کانون تحولات یعنی کلان‌شهرها منجر شده است. مجموعه عوامل فوق دو چالش اساسی در پیش روی شهرها خصوصاً کلان‌شهرها نهاده‌اند که عبارتند از:

۱. تغییر نقش برای همگامی در فرایند جهانی شدن^۲

۲. سازمان یابی فضایی برای همگامی با نقش جدید پذیرفته شده.

تمامی تلاش‌ها در این حوزه به برنامه ریزی و مدیریت شهری^۳ بر می‌گردد. چرا که فرآیندهای یکپارچه شدن اقتصاد جهانی در رشد شتابان شهری، برنامه ریزی سنتی و راهبردهای سیاسی در این مناطق را با مشکل مواجه ساخته است. آن چه اکنون مورد نیاز است راه‌های جدید اندیشیدن درباره چنین فرآیندهایی و راه‌های نوین عملیاتی برای مهار منافع و کنترل تأثیرها منفی آن‌ها است. در تمامی کشورهای توسعه یافته، کلان‌شهرها به جای از بین رفتن توسط فرآیندهای جهانی شدن، به مراکز زندگی مدرن تبدیل شده‌اند. علت این امر آن است که جهانی شدن، اهمیت آن‌ها را به عنوان پایه‌های هر گونه فعالیت تولیدی، چه در تولیدات صنعتی یا خدماتی و چه در بخش‌های برخوردار از فناوری پیشرفته یا ابتدایی، دوباره یادآور شده و به کار گرفته است.

حال که اغلب کلان‌شهرها به میزان کم یا زیاد دگرگون شده‌اند. در این جا سوال این است که آیا تغییر ساختارهای اقتصادی عصر جدید در تدوین انگاره‌ها و اسناد برنامه ریزی فضایی شهری و منطقه‌ای کلان‌شهر تأثیر داشته است؟ این تأثیرها به چه میزانی بوده است؟

تعاریف و مفاهیم

- جامعه اطلاعاتی: جامعه اطلاعاتی مجموعه یا شالوده‌ای از روابط اجتماعی مبتنی بر اقتصاد اطلاعاتی است. اقتصاد اطلاعاتی هم به نوبه خود، در هر جا که بیش از ۵۰ درصد تولید ناخالص ملی از بخش وسیع اطلاعات تأمین می‌شود، تحقق پیدا می‌کند (دانشگاه مونترال^۴، ۱۹۸۹).

- مادر شهر: شهری است که از نظر مرکزیت دولتی و فعالیت اقتصادی یا فرهنگی بر دیگر سکونت‌گاه‌ها برتری دارد. این شهر ممکن است شهر اصلی یک ناحیه، یک استان یا یک کشور و گاهی پایتخت آن باشد. در نظریه مکان مرکزی، مادر شهر به شهری گفته می‌شود که حداقل دارای یک میلیون نفر جمعیت باشد.

- جهانی شدن: عبارت است از افزایش روابط افراد، گروه‌های اجتماعی، نهادها، دولت‌های ملی و ... در جهان به اندازه‌ای که میان آن‌ها وابستگی متقابل ایجاد کند و تراکم این روابط به حدی باشد که امکان تفکیک اجزا از یک دیگر وجود نداشته باشد و در نتیجه نوعی یکپارچگی ایجاد شود.

- برنامه ریزی فضایی: عبارت است از نحوه توزیع و سازمان‌یابی انسان و فعالیت در پهنه سرزمین (شهر، منطقه و کشور). برنامه ریزی فضایی روندی است برای بهره‌ور سازی آرایش منطقی، حفظ تعادل و هماهنگی بین جمعیت، و تأسیسات اجتماعی و اقتصادی ایجاد شده در فضای ملی و منطقه‌ای.

^۱ . Webster

^۲ . Globalization

^۳ . Urban Management

^۴ . University of Montreal

مبانی نظری

امروزه تحولات اقتصادی ناشی از تغییرات در ماهیت و تکنولوژی تولید، ارتباطات الکترونیکی و تحولات آگاهی بخش به حقوق فردی و اجتماعی و شکل‌گیری ساخت سازمان بندی اجتماعی در جهان مدرن و فرامدرن آینده را موجب گردیده است. سازمان فضایی جامعه، جای خود را به سازمان اجتماعی فضا که در آن عوامل اقتصادی و سیاسی و فرهنگی اهمیتی بیشتر از عوامل گذشته نظریه نظام فضایی همچون «هندسه و فضا»، «هندسه و فاصله» دارند، می‌دهد. در واقع شبکه اجتماعی جدید و فضای جریان‌ها، سهم مهمی در شکل‌دهی به نظام‌های شهری، جهانی، ملی و منطقه‌ای در دنیای امروز خواهند داشت. دهه جاری شاهد ایجاد رابطه پر معنا و بی سابقه‌ای بین فرآیندهای نوآوری تکنولوژی و سازماندهی اقتصادی و اجتماعی است. نوآوری‌های بی شماری با هم آمیخته‌اند تا در ساماندهی فعالیت‌ها و روابط داخلی جامعه، دگرگونی‌های عظیم پدید آورند (معتد نژاد، ۱۳۸۴: ۱۲). وضعیت پیش آمده یک فرصت استثنایی برای جبران عقب ماندگی‌های عصر صنعت برای کشورهای در حال توسعه به صورت تحقق یک جهش اساسی در ورود به دوران فراصنعتی می‌باشد (محمد یباری، ۱۳۸۵: ۱۲۶).

تحولات ساختارهای اقتصادی

تافلر^۱ (۱۹۸۰) تحولات حیات اجتماعی و اقتصادی بشری را از ابتدا تا به امروز به سه عصر تقسیم می‌کند، و هر عصر را به لحاظ حاکمیت شیوه تولید، شیوه زندگی و روابط اجتماعی به عنوان یک موج تبیین می‌نماید. بدین ترتیب موج اول تمدن بشری با انقلاب در شیوه تولید کشاورزی شروع می‌گردد. این موج از ده‌ها هزار سال پیش شروع شده (هشت هزار سال قبل از میلاد) و هزاران سال ادامه یافت. موج اول تحول، تا پایان قرن ۱۷ (۱۶۵۰) هنوز فرو ننشسته بود که انقلاب صنعتی همه جا را فرا گرفت. با انقلاب صنعتی در سال ۱۷۵۰ موج دوم شروع شد و حدود ۲۰۰ سال به طول انجامید. عصر دوم از مجموعه شش اصل وابسته به یک دیگر تشکیل یافته بود که رفتار میلیون‌ها انسان را برنامه ریزی می‌کرد. این اصول که به طور طبیعی از تفکیک تولید و مصرف منتج می‌شد و بر همه جنبه‌های زندگی از روابط اجتماعی اثر می‌گذاشت، عبارت بودند از: استاندارد کردن (همسان سازی)، تخصصی کردن، همزمان سازی، تراکم، بیشینه سازی و تمرکز. اندیشه یک جامعه اطلاعاتی در توصیف جامعه معاصر از اوایل سال‌های ۱۹۶۰ ظاهر شد. اما مفهوم جامعه اطلاعاتی در طول سال‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ مورد اشاره قرار گرفت، به ویژه از نیمه دوم ۱۹۹۰ به بعد به کرات مورد استفاده واقع گردید. سال ۱۹۸۹ به دلیل ابداع شبکه جهانی و همراه شدن شیوه اطلاعاتی اندیشه، شیوه تولید و قاعده‌های همکاری با یک دیگر، تاریخ مهم برای جامعه اطلاعاتی به شمار می‌رود (محمد یاری، ۱۳۸۵ و معتد نژاد: ۱۳۸۴). مهم‌ترین تحول اقتصادی عصر سوم در ساختار اشتغال بخش‌های اقتصادی ظاهر شد. در این عصر تعداد کارمندان و متخصصان بر کارگران فزونی گرفت. به نظر «تافلر» تغییر از اقتصاد مبتنی بر صنعت به فرا صنعت به خاطر بلوغ عصر صنعت نبوده بلکه به لحاظ تغییر در بنیاد انرژی ایجاد کننده صنعت بوده است. آن چه در موج سوم اتفاق می‌افتد انبوه زدایی زمان است که به طور دقیق به موازات انبوه زدایی دیگر وجوه زندگی اجتماعی شکل می‌گیرد. دانیل بال سیر تحول از جامعه سنتی به جامعه اطلاعاتی ویژگی‌های جوامع را به اختصار به شرح جدول شماره یک بیان می‌کند.

جدول (۱): سیر تحول از جامعه سنتی به جامعه اطلاعاتی ویژگی‌های هر یک از آن‌ها

شکل تولید	جامعه سنتی	جامعه صنعتی	جامعه اطلاعاتی
-----------	------------	-------------	----------------

^۱ . Toffler

اطلاعات: رسانه‌های ارتباطی و رایانه	نیروی مصنوعی: برق، نفت، گاز، زغال سنگ، نیروی هسته‌ای	نیروی طبیعی: باد، آب، حیوانات نیروی انسانی	منابع دگرگون ساز
دانش	سرمایه مالی	مواد خام	منابع استراتژیک

مأخذ: فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی وسایل ارتباط جمعی - شماره ۴ (۱۳۸۴: ۱۵۰)

«وبستر» به نقل از «بل» اظهار می‌دارد: «بهره‌وری» روز افزون در بخش‌های اولیه و ثانویه موتور است که فرایند دگرگون سازی را برای رسیدن به دوره‌ای پسا - صنعتی که در آن خدمات تسلط دارد، به حرکت در می‌آورد.

به نظر جوا تالویتی^۱ (۲۰۰۳) در عصر اطلاعات معانی و مفاهیم فضا، مکان، زمان و فاصله با اهمیتی که در گذشته داشته‌اند دگرگون شده و مفاهیم جدیدی هم‌چون جامعه اطلاعاتی، جامعه شبکه‌ای، کلبه‌های الکترونیکی، فضای مجازی، فضای جریان‌ها، فشردگی زمان و مکان و غیره مطرح گردیده‌اند. او معتقد است؛ اگر بخواهیم اثرات فن آوری اطلاعات و ارتباطات را در عرصه زندگی بشر بررسی کنیم، بدون شک شهر و ناحیه بهترین انتخاب است. زیرا این دو عرصه تبلور فضایی کارکردهای اساسی زندگی انسان هم‌چون مسکن، اشتغال، فعالیت اقتصادی، تفریح و اوقات فراغت، حمل و نقل و ارتباطات، آموزش و ... می‌باشد.

او می‌گوید فن آوری اطلاعات و ارتباطات و کاربردهای آن، در جریان زمان، توسعه فضایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بر این اساس ضروری است این مهم در امر برنامه ریزی فضایی مد نظر قرار گیرد. در این عصر (اطلاعات) روش‌ها و نظریه‌های قدیمی فاقد کارایی و اثر بخشی بوده و بیش از این قادر نیستند. از طرح‌های توسعه ساختارهای فضایی پشتیبانی نمایند. به نظر وی در نتیجه توسعه جامعه اطلاعات و فن آوری اطلاعات و ارتباطات، معنی و مفهوم فضا مکان، فاصله و زمان، به عنوان تعیین کنندگان عوامل مکان‌گرایی، تغییر یافته‌اند. توسعه جامعه اطلاعات، توسعه فضایی و به دنبال آن، برنامه ریزی فضایی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. در اقتصاد جدید رقابت و تولید و بهره‌وری مناطق و شهرها در نتیجه یا توسط توانایی‌شان در ترکیب ظرفیت اطلاعاتی، کیفیت زندگی، و میزان ارتباط با شبکه مراکز اصلی کلان‌شهری در سطح ملی و بین‌المللی معین می‌شود. از این رو، منطق جدید فضایی و ویژگی شهر اطلاعاتی، توسط اهمیت فوق‌العاده فضای جریان‌ها بر روی فضای مکان‌ها معین می‌گردد. اهمیت فضای جریان‌ها، از فضای مکان‌ها بیشتر شده و سمبل تمایز زیاد بین نیرو و تجربه، جدایی بین معنی و عملکرد (هدف) می‌گردد. دانیل بال^۲ (۱۹۷۳) ویژگی‌های جامعه پسا صنعتی را به شرح زیر بیان می‌کند:

جامعه پسا صنعتی بر خلاف جامعه صنعتی، که بر اساس «تکنولوژی ماشینی» پایه گذاری شده، بر مبنای تکنولوژی فکری شکل دهی گردیده است. همچنین در حالی که سرمایه و کار، عناصر ساختاری عمده جامعه صنعتی را تشکیل می‌دهند، اطلاعات و معرفت، دو عنصر ساختاری اساسی جامعه اطلاعاتی به شمار می‌آیند. دانیل بال در سال ۱۹۷۹ برای نخستین بار در آثار خود به جای اصطلاح «جامعه پسا - صنعتی»، اصطلاح «جامعه اطلاعاتی» را به کار برد (معمد نژاد، ۱۳۸۴: ۵۱).

مانوئل کاستلز^۳ از دیگر نظریه پردازان عصر جدید معتقد است که دگرگونی‌های اجتماعی معاصر ریشه در نتایج نوآوری تکنولوژیک دارد، که دارای ساختار سرمایه داری است و در جستجوی هویتی برای خویش است. به تعبیر او جامعه شبکه‌ای صورت تازه‌ای از سرمایه داری است و اطلاعات درون مایه و هسته مرکزی آن می‌باشد. از این رو خصلت عصر معاصر شیوه اطلاعاتی توسعه است. به اعتقاد او در جامعه شبکه‌ای کارکردها و گروه‌های مسلط در یک زمان بی‌زمان عمل می‌کنند و تکنولوژی‌های ارتباطی در یک شبکه مشخص به حذف عامل فضا می‌پردازند.

1. Jvatalvyty

2. Daniel Ball

3. Manuel Castells

مدیریت انعطاف پذیر، تمرکز زدایی، شبکه‌ای شدن مراکز جمعیتی در روابط داخلی و خارجی قدرت یافتن چشمگیر سرمایه در برابر نیروی کار، فردی شدن و تنوع روز افزون روابط کار، مشارکت گسترده زنان در بازار کار، دخالت دولت برای آزاد سازی گزینش بازارها، حذف دولت‌های رفاهی که شدت و جهت گیری آن‌ها به ماهیت نیروها و نهادهای سیاسی هر جامعه بستگی دارد و افزایش رقابت اقتصادی جهانی در شرایط متمایز فزاینده جغرافیایی و فرهنگی که زمینه انباشت سرمایه و مدیریت است، از ویژگی‌های بارز این تجدید ساختار به شمار می‌رود (کاستلز، ۱۹۹۹: ۲۷ تا ۲۸).

گسترش انقلاب تکنولوژی اطلاعات نیازمند شکل گیری محیط نوآوری است که در آن اکتشافات و کاربردها با یک دیگر ارتباط متقابل باشند. بزرگ‌ترین مناطق کلان شهری قدیمی جهان صنعتی، مهم‌ترین مراکز نوآوری و تولید در تکنولوژی به شمار می‌روند. ویژگی کلان شهری بیشتر پایگاه‌های انقلاب تکنولوژی اطلاعات در سراسر جهان به این نکته اشاره دارد که عنصر حیاتی در توسعه این انقلاب تازگی محیط نهادی و فرهنگی نیست، بلکه توانایی آن برای ایجاد همیاری بر اساس دانش و اطلاعات است که مستقیماً بر تولید صنعتی و کاربردهای تجاری مربوط می‌شود. استحکام فرهنگی و تجاری کلان شهرها آن را محیط متمایز این انقلاب جدید تکنولوژیک می‌کند، به این ترتیب عملاً از مفهوم بی مکانی نوآوری در عصر اطلاعات ابهام زدایی می‌کند (کاستلز، ۱۹۹۹: ۸۹).

به نظر کوریات^۷ نخستین روند تکامل سازمانی در انتقال از صنعت گرایی به اطلاعات گرایی که گسترده‌تر از دیگر روندهاست و به ویژه در اثر پیشتاز پایور^۸ و سی بل^۹ مورد شناسایی قرار گرفته‌اند، گذار از تولید انبوه به تولید انعطاف پذیر یا از فوردیسم به پست فوردیسم است. مدل تولید انبوه بر اساس افزایش بهره‌وری استوار بود که از طریق صرفه جویی در هزینه‌ها توسط یک شکل سازمانی خاص به دست می‌آمد. این شکل سازمانی خاص عبارت از سازمان بزرگی است که بر پایه ساختار عمودی و تقسیم کار نهادینه اجتماعی و فنی سازماندهی شده است. ویژگی ساختارهای عمودی این است که خدمات برتر در بالای نظام و خدمات میانی و پایینی در سطوح پایین‌تر قرار می‌گیرند. اما در ساختار افقی که از ویژگی‌های عصر جدید است، آرایشی از مزیت‌های مکانی و انسانی برای عرضه کالا و خدمات قابل رقابت در عرصه ملی و جهانی صورت می‌گیرد.

فن‌آوری‌های ارتباطی و شکل فضایی شهر

فن‌آوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی امکانات هم‌زیستی نیرومندی برای تسهیل تمرکز زدایی دارند. لیکن این تمرکز زدایی به طور عمده در متن منطقه‌ها بسط یافته مادر شهری اتفاق می‌افتد. منطقه بزرگ مادر شهری وسیع‌تر می‌شود و حریم باز وسیع‌تری را تحت حوزه ارتباطی خود قرار می‌دهد و شمار سفرهایی که به قصد کار صورت می‌گیرد کمتر می‌شود. با افزایش کاربردهای فن‌آوری ارتباطات در روند «پراکندگی درونی» کلان شهرها که بعضی از مفسران آن را مشخصه شهر فرا فورد گرایانه با فرا مدرن دانسته‌اند، شتاب ایجاد می‌گردد.

به عقیده شارپ و دالاک^۱ شهر «کج و بی مرکز»^۲ می‌شود. به همین نحو ویریلیو^۳ (۱۹۸۷) شهر را در حال پیش برهنگی می‌بیند و می‌گوید که بر اثر رخنه فن‌آوری‌های الکترونیکی در تار و پود بافت آن، شهر هر چه سازمان زودتر می‌شود. انبساط فضایی یا مکانی فعالیت‌ها جایگزین انقباض فضایی یا مکانی آن‌ها می‌گردد. پراکندگی در تمرکزها سبب می‌شود تا شهرها از حدود و مرزهای خود خارج شوند (بورژل، ۱۹۹۵: ۸۹). مادر شهرها از لحاظ تنوع و تعداد نیروهای مغزی برای استقرار فعالیت‌های دانش بنیاد مهم‌اند و می‌توانند مراکز انباشت سرمایه به شمار رفته و در سازماندهی فضایی ملی برای تعامل با اقتصاد جهانی نقش فرماندهی، پشتیبانی تکنولوژی، ایجاد

1. Sharp and Dalak

2. Tipping and Center

3. Virilio

مراکز نوآوری و راهبری سایر مناطق سکونت‌ی ایفای نقش نمایند. آرمسترانگ و مک گی^۱ (۱۹۸۵) یکی از چارچوب‌های نظری ابتدایی و مفید برای بررسی تحول نقش شهرها را عرصه‌های انباشت و مرکزیت انتشار می‌دانند. یعنی شهرها در گرد آوردن سرمایه‌های داخلی، خارجی، جمعیت‌های نخبه، اشتغال و خدمات مدرن نقش چشمگیری بازی می‌کنند. هر قدر سرمایه انکشاف یافته باشد می‌تواند انرژی بیشتری را به طور هم‌زمان برای گسترش هر چه بیشتر بازار، و حذف بیشتر فضا توسط زمان به کار بندد (هاروی^۲، ۱۹۹۸:۷۱).

ویژگی‌های سازمان فضایی بر اساس الزامات عصر جدید

سازمان فضایی از برآیند عوامل تولید، روابط تولید و تسلط نظام اقتصادی تعریف می‌شود. در دوره‌های مختلف تاریخ بشر، میزان وابستگی‌های کارکردی میان شهرها و حوزه نفوذ آن با توجه به شرایط حمل و نقل و زمینه‌های ارتباطی، انواع مختلفی از سیستم‌های شهری به وجود آورده است، در هر یک از این دوره‌ها، شهرهایی با جمعیت معین، شکل فضایی معین و سطح همبستگی‌های داخلی ویژه وجود داشته است.

در دوره فرا صنعتی، به علت افزایش تصور ناپذیر سرعت و کارایی ارتباطات، این روند در پیوستگی‌های اقتصادی و اجتماعی میان شهرها به سرعت موانع فاصله را از میان بر می‌دارد. در نتیجه پراکندگی فضایی سکونت‌گاه‌ها و افزایش جمعیت آن، تغییراتی در سیستم‌های شهری به وجود می‌آورد. به موازات افزایش کارایی ارتباطی، جدایی کارکرد شهرهای بزرگ از شهرها و روستاها کاهش می‌یابد. حومه‌نشینی در سطح گسترده در اطراف شهرها، از امتیازات شهرنشینی و شهر گرایی و از مشخصات سیستم‌های شهری در دوره فراصنعتی به شمار می‌آید.

تاکنون اکثر مدل‌های فضایی به فواصل دسترسی و اندازه جمعیتی تاکید می‌کردند. یعنی عوامل سازماندهی به فضا را مؤلفه‌های دسترسی جاده‌ای و آستانه جمعیتی و نقش اداری - سیاسی مراکز شهری در نظر می‌گرفته‌اند. این الگو نوع سیستم و زیر سیستم‌های آن را برای شهر یا منطقه در کل برآورد و پیش‌بینی می‌کرد و از نظر فضایی متراکم خوانده می‌شد (پیتر هال^۳، ۱۹۸۹: ۳۲۴). اما امروز عوامل مورد استفاده در سازماندهی فضایی بر ارتباطات غیر جاده‌ای و مزیت‌های مکانی و ویژگی‌های کیفی جمعیت استوار است و برنامه ریزان شهری و منطقه‌ای دل مشغول رفتار فضایی اقتصاد با جامعه‌اند.

در جغرافیای شهری جدید، سازمان سیستم شهری در تلاش است تا یک پارچگی همه نیروها یا دست کم بیشتر آن‌ها را امکان پذیر سازد. به عبارت دیگر هر سازمان سیستم شهری یک روند مشترک میان بخش‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی شهر - ناحیه را در داخل یک مجموعه برقرار می‌سازد. علاوه بر این روند مشترک، لازم است هنگام بررسی سازمان سیستم شهری، مناسبات و روابط میان شهر و سیستم‌های شهری کشور و گاهی دنیا مورد تاکید قرار گیرد. در شکل سنتی این روابط در کشورهایی که وابستگی‌های فرهنگی و تجاری بسیاری با شبکه اقتصاد جهانی داشتند، آینده سیستم‌های شهری را به این مناسبات خارجی وابسته می‌کرد، در کشورهای در حال توسعه صادرات مواد خام و اولیه در وسعت یابی سازمان سیستم شهری از عوامل مهم به شمار می‌آید. استخراج معادن، تقاضای بازارهای خارجی برای مواد خام، عوامل تکنولوژیک، میزان سرمایه‌گذاری در امر صادرات و در نهایت تقسیم کار بین المللی به سازمان سیستم‌های شهری شکل و کار کرد تازه‌ای می‌بخشد.

تخصصی‌یابی در صنایع ویژه، در تحول و تکامل سازمان سیستم‌های شهری موثر است و این امر، به ویژه در کشورهای صنعتی و در شهرهای پر جمعیت کشورهای جهان سوم صادق است. در این کشورها جریان رشد و توسعه شهرها با سیاست صنعتی شدن پیوند

1. Armstrong and McGee

2. Harvay

3. Peter Hall

می‌خورد و توسعه صنایع، توسعه شهرها را سبب می‌شود. عده‌ای از محققان، هنگام تحلیل سازمان سیستم شهری، بر مدل تغییرات اجتماعی بیش از دیگر عوامل تاکید می‌کنند. این عده معتقدند با توسعه اقتصادی، ویژگی‌های رشد اجتماعی به همراه افزایش سطح درآمد سطح تحصیلات و گسترش عدالت اجتماعی در همه نواحی یک کشور یا یک ناحیه صورت عملی به خود می‌گیرد، و نتیجه آن، جایگزینی شیوه‌های جدید زندگی به جای شیوه‌های قدیمی است. نهادهای زیر ساختی، مانند سیستم سیاسی، تدوین قوانین، سیستم تولید و توزیع خدمات، تغییرات بنیادی می‌یابند، که به همراه عوامل واسطه‌ای مثل تکنولوژی ارتباطات، حمل و نقل و روند تولید، سیستم‌های شهری را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند. جریان کالا، افکار، تحرک‌های جمعیتی و عرضه خدمات، نیروی حیاتی و محرکه سیستم شهری هستند و آن را پویا می‌سازند. بدین سان هیچ شهری نمی‌تواند به صورت منفرد، مجزا و بدون روابط متقابل با یک دیگر به حیات خود ادامه دهد.

هدف سازماندهی فضایی منطقه‌ای در ادوار گذشته، آرایش دادن به شهرها در یک فضای معین و در ارتباط با هم به منظور جریان کالا، افکار، تحرک‌های جمعیتی و عرضه خدمات بود. توان‌های محیطی و آستانه‌های جمعیتی (مزیت‌های نسبی مکان‌ها) که از عوامل درونی (قوت‌ها و ضعف‌ها) مکان‌ها نشات می‌گرفت، مؤلفه‌های اصلی تعیین کننده سازماندهی فضایی منطقه‌ای را تشکیل می‌داد. ولی امروزه به دلیل ناپدید شدن مزیت‌های نسبی مکان‌ها یا همان عوامل درونی (قوت‌ها و ضعف‌ها) از یک طرف، و پررنگ شدن عوامل بیرونی (فرصت‌ها و تهدیدها)، توجه به ویژگی‌های کیفی جمعیتی به جای ویژگی‌های کمی آن و موقعیت ژئو استراتژیکی مکان‌ها به لحاظ شکل گیری فرصت‌های توسعه در محیط بیرونی آن‌ها، از طرف دیگر، سازماندهی فضایی منطقه‌ای شهرها بر اساس مؤلفه‌های گذشته برای رشد اقتصادهای ملی و تعامل با اقتصادهای بین‌المللی و جهانی را به شدت ناکارآمد ساخته است. در این روش (روش گذشته سازماندهی فضایی بر مبنای رویکرد استعمار جدید شکل گرفته بود و بر اساس یک تقسیم کار بین‌المللی و جهانی قصد داشت با استفاده از مزیت نسبی کشورهای جهان سوم آن‌ها را به تولید کننده مواد اولیه خام طبیعی و یا کالاهای واسطه‌ای، و مصرف کننده کالاهای نهایی تولید شده در کشورهای پیشرفته تبدیل نماید؛ بنابراین سیستم‌های شهری بیشتر کشورهای جهان سوم با اقتصاد بازار اداره شده و دارای دو جریان موثر بوده است؛ رشد سریع جمعیت شهری و افزایش تمرکز جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی در بزرگ‌ترین شهرها (تارو^۱، ۳۴۳: ۱۹۹۶). نهایتاً سهم اصلی هاروی در مفهوم‌پردازی معاصر فضا و مکان پافشاری بر این است که هر دو را می‌توان نظریه‌پردازی کرد. (هاروی، ۲۰۰۵).

در دوران صنایع انسان ساخته مبتنی بر نیروی مغزی ضریب‌های سرمایه / نیروی کار، متغیرهای چندان معنی داری نیستند. زیرا کل تمایز بین سرمایه و نیروی کار مفهوم خود را از دست می‌دهد.

دانش و مهارت، یعنی سرمایه انسانی، مانند سرمایه فیزیکی حاصل سرمایه گذاری است. منشاء منحصر به فرد مزیت نسبی امروز دانش و مهارت است و بس. در سال‌های پایانی سده بیستم دانش و مهارت در تعیین مکان استقرار فعالیت اقتصادی عامل اساسی به شمار می‌رفته‌اند. نظریه مزیت نسبی هنوز معتبر است، اما در اقتصاد مبتنی بر دانش باید جوامع خودشان مزیت نسبی خود را ایجاد کنند. نه مثل سابق که منابع خدادادی ایجاد می‌کردند (تارو^۲، ۱۹۹۶: ۱۰۴). مهم‌ترین عواملی که در آینده بر پویایی و تحول سیستم‌های شهری در آینده اثر خواهند گذاشت عبارتند از؛ ویژگی‌های کیفی جمعیت، توسعه اقتصادی، تکنولوژی حاکم بر تولید، تغییرات فشربندی اجتماعی ساکنین شهرها، تخصص‌یابی در تولید، تغییرات سهم نیروی انسانی شاغل به کار در بخش‌های اقتصادی، مکان‌گزینی صنایع، نوسازی بخش‌های داخلی شهرهای بزرگ، نقش بین‌المللی شهر و اقتصاد انحصاری.

ویژگی‌های طرح‌های توسعه و عمران شهری و منطقه‌ای کلان شهر تبریز

1. Taru

2. Taru

به منظور شناخت ویژگی‌های رویکردی طرح‌های توسعه عمران مادر شهر تبریز در قالب بررسی انگاره‌های حاکم بر سازماندهی فضایی و تولید اسناد شهری و منطقه‌ای شهر تبریز طرح‌های تهیه شده پس از سال ۱۳۶۹ شامل: مصوبه طرح جامع شهر تبریز (۱۳۹۵)، طرح کالبد منطقه آذربایجان (۱۳۷۹)، طرح ناحیه‌ای تبریز (۱۳۸۳)، طرح پایه آمایش استان (۱۳۸۴)، طرح مجموعه شهری (۱۳۸۸) و طرح تفصیلی شهر تبریز (در دست تصویب) به شرح زیر مورد بررسی قرار گرفته است.

طرح کالبدی منطقه آذربایجان

مؤلفه‌های اصلی سازمان فضایی شهرهای منطقه آذربایجان در این طرح عبارتند از: اندازه جمعیتی، تعداد شهرهای هر یک از اندازه‌ها، حوزه نفوذ عملکردی شهرهای مرکزی، سطح بندی خدماتی هر یک از سطوح شبکه شهری، نقش غالب اقتصادی شهرها از نظر فعالیت‌های اقتصادی.

هدف سازماندهی فضایی منطقه‌ای شهرها در این طرح ایجاد تمرکز و سلسله مراتب در آن‌ها برای رساندن فرآورده‌ها و خدمات بنگاه‌های گوناگون به شیوه کار آمد به سراسر سرزمین و نیز اعمال مدیریت آسان ادارات دولتی در سراسر آن عنوان شده است. در آینده نگرى صنایع مستقر در منطقه هیچ یک از صنایع مبتنی بر درون داد دانش یا اطلاعات دیده نمی‌شود و بر ویژگی‌های فعالیت‌های صنعتی عصر دوم تاکید شده است. در آینده نگرى شبکه شهری منطقه از نظریه مکان مرکزی، نظریه قطب رشد و محورهای توسعه، و در تعیین نظام سلسله مراتبی شهرها از مدل‌های ریاضی (رتبه - اندازه - توزیع لگاریتمی و پارتو) استفاده شده است.

طرح پایه آمایش استان آذربایجان شرقی

مطالعات، تفکر اساسی سازماندهی فضایی استان را بر پایه اعتقاد به توزیع عادلانه امکانات اولیه در قالب سلسله مراتب سکونت‌گاهی قرار داده است. تا از قطبی شدن مناطق جلوگیری کرده و جلو تمرکز و تحرکات جمعیتی را بگیرد. طرح استفاده از نظریه قطب رشد و مرکز - پیرامون را مردود دانسته و آن‌ها را تجربه شکست خورده تلقی می‌کند، و معتقد است نظریاتی که به نوعی موجب قطبی شدن برخی از مراکز شهری می‌شوند، باعث بروز مشکلات زیادی در کشورهای جهان سوم شده‌اند. طرح برای سازماندهی فضایی استان تئوری و مدل مربوط به «بسط متمرکز» را انتخاب کرده است. بدین مفهوم که با تمرکز زدایی از مرکز استان و توسعه شهرهای میانی با توزیع متناسب فعالیت‌ها و خدمات برتر در این شهرها تعادل فضایی به نفع سطوح میانی تقویت شده و باعث شکل‌گیری حوزه‌ها و کانون‌های جدید توسعه خواهد گردید. هر چند در این مطالعات پیشنهادات مربوط به استقرار صنایع جدید در استان نسبت به طرح کالبدی از وضعیت بهتری برخوردار است. اما علی‌رغم حاکمیت پارادایم عصر سوم در تدوین انگاره طرح ریزی، در ارائه راهبردهای طرح و توزیع مراکز عمده صنعتی سهم تبریز در صنایع عصر دوم زیاد دیده شده است.

طرح ناحیه‌ای تبریز

در ساماندهی فضایی ناحیه از تئوری‌های تمرکزگرا از جمله مکان مرکزی استفاده شده است. نقش و فعالیت‌های در نظر گرفته شده برای شهر تبریز بر اساس الزامات عصر دوم (صنعت) صورت گرفته است.

طرح مجموعه شهری

پارادایم حاکم بر تدوین انگاره طرح ریزی و ارائه عناصر راهبردی این طرح پارادایم اطلاعات است. اما در اسناد کالبدی طرح پارادایم مذکور کم رنگ دیده شده است.

طرح جامع شهر تبریز

اهم پایه‌های نظری طرح جامع برای توسعه و عمران شهر:

جمعیت: جلوگیری از افزایش جمعیت شهر و هدایت سر ریز جمعیت روستایی به سایر کانون‌های شهری منطقه، حفاظت نیروی متخصص و ماهر شهر.

اقتصاد: حفظ نقش صنعتی (سطح یک) شهر و الویت در استقرار صنایع با سطح تکنولوژی بالا در توسعه صنایع جدید.

خدمات: در خدمات تجاری و مبادلاتی در سطح ملی و فراملی، در خدمات آموزشی در سطح ملی و در خدمات بهداشتی و درمانی در سطح استان و نقش مدیریت شهر در سطح استان و منطقه شهری متبلور خواهد یافت. ارائه خدمات حمل و نقل و انبار داری در سطح ملی و فراملی، توسعه آموزش عالی به خصوص توسعه دانشکده‌های فنی و مهندسی، پزشکی و نیروی انسانی و اشتغال: هدایت سرریز جمعیت روستایی به سایر کانون‌های شهری منطقه و تأمین فرصت‌های شغلی مناسب در این گونه نقاط و تأمین متناسب فرصت‌های شغلی در شهر تاریخی، تأمین فضاهای خدماتی مورد نیاز و به خصوص فضاهای سبز بزرگ و تجهیز شده،

کالبد شهر: کاهش تراکم در محلات بسیار فشرده شهر، ایجاد نشانه‌های شهری، احیاء بافت تکمیل شبکه ارتباطی، تغییر در مدیریت شهر و بالاخره احداث شبکه‌های زیر بنایی گسترده.

طرح تفصیلی

نظر به اینکه طرح تفصیلی تدقیق کننده برنامه‌های طرح جامع است از نظر ویژگی‌ها عین طرح جامع می‌باشد.

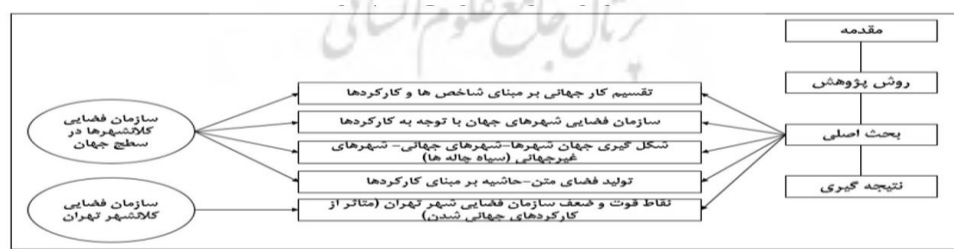
روش تحقیق

پژوهش حاضر براساس هدف از نوع تحقیقات کاربردی و بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی بوده و روش گردآوری داده‌ها، به صورت پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق شامل خبرگان و متخصصان برنامه‌ریزی شهری کلان شهر تبریز می‌باشد. نمونه آماری این تحقیق ۲۸ نفر از خبرگان و متخصصان برنامه‌ریزی شهری به شیوه نمونه گیری غیرتصادفی و هدفمند انتخاب شده اند. ابزار اندازه گیری این تحقیق پرسشنامه بوده که آلفای کرونباخ^۱ آن ۰/۸۷ می‌باشد.

مدل تحلیلی

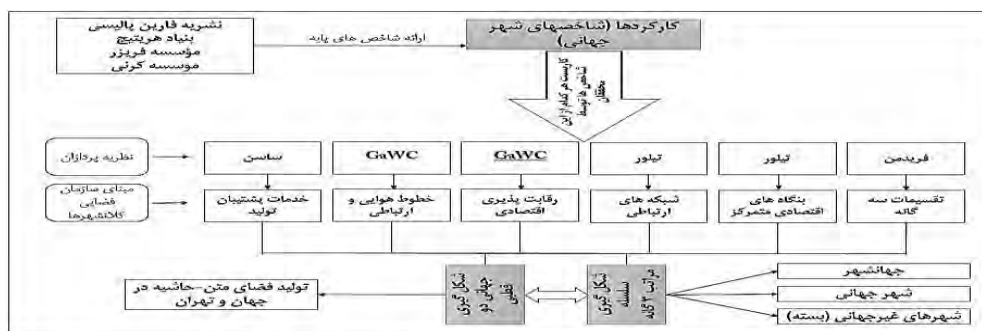
با توجه هدف اصلی این مقاله که سازماندهی سازمان فضایی درونی و بیرونی (منطقه ای) کلان شهرهای ایران بر اساس الزامات و پیامدهای جامعه اطلاعاتی می‌باشد، با استناد به مبانی نظری مطرحه مدل تحلیلی رسیدن به هدف مذکور به شرح زیر ارائه می‌گردد:

*به میزان نیروی کار پیش بینی جمعیت افق طرح در شهر تبریز استوار است.

نمودار(۱): مراحل انجام کار

1 . Cronbach's alpha

نمودار (۲)

یافته‌ها

با استناد به مبانی ارائه شده و بررسی‌های به عمل آمده در خصوص مبانی به کار رفته در تدوین انگاره و برنامه‌های طرح‌های توسعه و عمران کلان شهر تبریز و با استفاده از آرا و نظرات صاحب نظران برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای و با توجه به این که عوامل مورد مقایسه دو گروه می‌باشند برای آزمون فرضیه پژوهش از آزمون آماری t در محیط نرم افزاری SPSS استفاده و نتایج جدول شماره دو و سه حاصل شده است.

در این آزمون در خصوص میزان استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره‌ها و اسناد طرح‌های مذکور از داده‌های پرسشنامه‌هایی که از کارشناسان، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان شرقی، استانداری استان آذربایجان شرقی، شهرداری کلان شهر تبریز و مشاورین تهیه کننده طرح‌های توسعه و عمران در استان آذربایجان شرقی تکمیل گردیده بود استفاده شده است. بر اساس اطلاعات مندرج در جدول شماره دو ملاحظه می‌شود که استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره طرح در برنامه ریزی ۱۸ درصد می‌باشد که طبق آزمون انجام شده برای مقایسه با متوسط ۵۰ درصد، نتیجه گرفته می‌شود که مقدار آزمون برابر ۲۸٫۵ - با سطح معنی داری $P = ۰/۰۰۱$ به دست آمده است. یعنی استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره طرح‌ها بسیار ضعیف و پایین بوده است.

جدول (۱): خروجی آزمون (t) میزان استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره طرح‌های توسعه و عمران شهر و منطقه کلان شهر تبریز

۲۸	تعداد متغیرها N		
۱۸/۱۵	میانگین Mean		
۱/۱۱۸	خطای میانگین Std Error Mean		
۱۶/۶۷	میانه Median		
۵/۹۲	انحراف استاندارد Std Deviatio		
۳۵/۰۰	واریانس Variance		
۰/۳۱۲	چولگی Skewness		
۰/۴۴۱	خطای استاندارد چولگی Std Error of Skewness		
۸/۳۳	حداقل Minimum		
۲۹/۱۷	حداکثر Maximum		
Test Value=50			
t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
-۲۸/۴۸۴	۲۷	۰/۰۰۰	-۳۱/۸۴۵۲

هم چنین بر اساس اطلاعات جدول شماره سه طبق نظر کارشناسان، متوسط استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین اسناد طرح ۱۸،۱۵ به دست آمده است، که طبق معیار $t = ۲۳،۷$ و با سطح معنی داری $p = ۰،۰۰۱$ در مقایسه با متوسط ۵۰ درصد معنی دار است. یعنی از پارادایم اطلاعات در تدوین اسناد طرح استفاده نشده است.

جدول (۲): خروجی آزمون (t) میزان استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین اسناد طرح‌های توسعه و عمران شهر و منطقه کلان شهر تبریز

۲۸	تعداد متغیرها N		
۱۸/۱۵	میانگین Mean		
۱/۳۴۲	خطای میانگین Std Error Mean		
۱۶/۶۷	میانه Median		
۷/۱۰	انحراف استاندارد Std Deviatio		
۵۰/۴۳	واریانس Variance		
۰/۲۶۳	چولگی Skewness		
۰/۴۴۱	خطای استاندارد چولگی Std Error of Skewness		
۸/۳۳	حداقل Minimum		
۲۹/۱۷	حداکثر Maximum		
Test Value=50			
t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
-۲۸/۷۲۹	۲۷	۰/۰۰۰	-۳۱/۸۴۵۲

هم چنین در آزمون این فرضیه نمره‌های استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره و اسناد طرح‌ها شهری و منطقه‌ای کلان شهر تبریز مورد مقایسه قرار گرفته و نتایج حاصل از مقایسه نمره‌های استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره و اسناد طرح‌ها شهری و منطقه‌ای کلان شهر تبریز نشان می‌دهد در تمامی طرح‌های توسعه عمران شهری و منطقه‌ای کلان شهر تبریز توجه به پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره‌ها کم و در اسناد طرح نشده است.

نتیجه گیری

نیمه دوم قرن بیستم شاهد تحولاتی بود که کلیه ساختارهای ملی و جهانی من جمله ساختارهای اقتصادی را دچار تغییر و تحول اساسی نمود. اهم این تغییر و تحولات را در چهار حوزه؛ تغییر در روابط ملل (جهانی شدن)، تغییر تکنولوژی (تغییر ماهیت تولید)، تغییر ماهیت زمان (حاکمیت زمان بی زمان) و تغییر اهمیت مکان (بی مکان شدن مکان) بوده‌اند. در جامعه‌ی پسا صنعتی نه فقط بسیاری از صنایع مختص به این جامعه همچون صنایع رایانه‌ای شیمی و هوافضایی از معرفت نظری تغذیه می‌کنند بلکه بخش روزافزونی از منابع ملی این جامعه به پروراندن چنین معرفتی اختصاص می‌یابد و این امر با حمایت از آموزش عالی و فعالیت‌های تحقیق و توسعه صورت می‌پذیرد (اوتویت و باتامور، ۱۳۹۲). یافته‌های تحقیق موسوی و فتحی فرزانه (۱۳۹۵) نشان می‌دهد کلانشهر تهران پذیرنده نقش‌های مرکزیت در مقیاس‌های تو در تویی از فضای ملی، منطقه و نیز بین آن دو می‌باشد. پس وجود الگوهای متنوعی از تعاملات عملکردی بین کلانشهر تهران و شهرهای پیرامونش می‌تواند از هر بعدی ماهیت فضایی تازه‌ای به این کلانشهر و نواحی پیرامون تزریق نماید. نگاه صرفاً کالبدی به پدیده‌های فضایی تا کنون موجب گردیده که سرزمین‌های شهرمحور از نظر مورفولوژیکی به هم نزدیک باشند. پس شایسته است که پدیده‌های فضایی را به عنوان سیستمی شکل یافته از مولفه‌های مورفولوژیکی، عملکردی، ارتباطی و سیاسی مورد توجه و تفکر قرار داد.

نتایج تغییر در حوزه‌های چهارگانه را می‌توان در کلیه در ساختارها از جمله اقتصادی، و از آن طریق در حوزه برنامه‌ریزی به طور اعم و برنامه‌ریزی فضایی به طور اخص ملاحظه نمود. در این مقاله اثرات تغییرات مذکور بر روی اصول پایه‌ای سازماندهی فضایی و

پیامدهای سازمان یابی بر اساس الزامات جامعه اطلاعاتی بر روی کلان شهرها به طور اعم و کلان شهر تبریز به طور اخص مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و نتایج زیر حاصل گردید:

۱- ویژگی‌های اصول پایه‌ای سازماندهی فضایی شهری و منطقه‌ای کلان شهرها بر اساس الزامات جامعه اطلاعاتی (عصر سوم) نسبت به ویژگی‌های عصر صنعت (عصر دوم) دارای تفاوت‌های بنیادی هستند.

۲- در صورت سازمان یابی فضایی کلان شهر تبریز بر اساس الزامات جامعه اطلاعاتی (عصر سوم) در حوزه مختلفی تغییرات اساسی حاصل خواهد شد.

۳- میزان استفاده از پارادایم اطلاعات در تدوین انگاره‌های طرح‌های توسعه و عمران شهری و منطقه‌ای کلان شهر تبریز که از سال ۱۳۸۸ به امروز تهیه شده‌اند، کم و در تهیه اسناد آن‌ها صفر ارزیابی شده است.

بررسی انگاره‌های طرح ریزی و اسناد خروجی طرح‌های مذکور که در قسمت ۴-۴ مقاله به آن‌ها پرداخته شده است، موید نتیجه حاصله از آزمون فرضیه پژوهش می‌باشد.

پیشنهادها

با توجه به نتایج حاصل از این مقاله، به منظور کاربردی و اشاعه یافته‌های آن موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:

۱- با توجه به این که موتور محرکه توسعه منطقه‌ای، رشد اقتصادهای ملی و ارتقاء دهنده جایگاه بین المللی یک کشور هستند می‌بایست با باز تعریف نقش آن‌ها در قالب برنامه ریزی‌های آمایشی شرایط تحقق چنین نقشی را در آن‌ها فراهم ساخت.

۲- سازمان مسکن و شهرسازی به عنوان متولی امر جهت جلوگیری از ایجاد تعارض بین نقش بایسته کلان شهر تبریز و سازمان فضایی آن به تهیه طرح‌های جدید با رویکرد مثبت به تحولات مذکور اقدام نماید.

۳- به منظور نقش پذیر شدن کلان شهرها بر اساس الزامات عصر جدید (تحولات علمی، تکنولوژیکی و فرایند جهانی شدن) از جمله کلان شهر تبریز، می‌بایست ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز در حد استانداردهای بین المللی مورد توجه قرار گیرد. بدین منظور تدوین استانداردهای بین المللی برای ارزیابی میزان دسترسی کشور به زیر ساخت‌های جامعه اطلاعاتی ضروری به نظر می‌رسد.

۴- پیشنهاد می‌شود برای تکمیل نتایج این مقاله جهت استفاده بیش از پیش از یافته‌ها در برنامه ریزی‌های توسعه و عمران، پژوهشی با هدف سنجش میزان اطلاعاتی شدن اقتصاد کلان شهرها به عمل آید.

منابع

- آتالوتی، جو (۱۳۸۶): «تأثیر فن آوری اطلاعات و ارتباطات بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای»، ترجمه جهانگیر حیدری.
- اوتویت، ویلیام. باتامور، تام؛ (۱۳۹۲): *فرهنگ علوم اجتماعی قرن بیستم*، ترجمه‌ی حسن چاوشیان، تهران: نشر نی، چاپ اول.
- اقوامی، نیکو؛ ماجدی، حمید؛ سادات، زهرا و زرآبادی، سعیده (۱۳۹۸). *تبیین مولفه های کالبدی ریخت شناسانه در فضای شهری (نمونه مطالعاتی: محله قیصریه شهر تهران)*، انتشار آنلاین از تاریخ ۱۵ آبان ۱۳۹۸، قابلیت دسترسی (<http://jupm.miau.ac.ir>).
- بورژل، گی (۱۳۷۷): «شهر امروز»، ترجمه سید محمد سید میرزایی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- تارو، لستر (۱۳۸۴): «آینده سرمایه داری: تغییر و تحول ساختاری در نظام سرمایه داری جهان»، چاپ دوم، ترجمه عزیز کیاوند، نشر دیدار.
- تاروی شورت، جان ویونگ هیون کیم (۱۳۸۹): «جهانی شدن و شهر»، چاپ دوم ترجمه احمد پور احمد و شایان (قهرمان) رستمی، ناشر پژوهشگاه علوم انسانی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- تافلر، آلوین (۱۳۸۶): «موج سوم»، چاپ هفدهم، ترجمه شهین دخت خوارزمی، تهران: نشر علم.
- رشتبر، هادی؛ نظم فر، حسین و صمدزاده، رسول (۱۳۹۹): تحلیل فضایی مناطق شهری در برخورداری از شاخصهای شهر نوآور (مطالعه موردی: کلان شهر تبریز)، انتشار آنلاین از تاریخ ۰۳ اردیبهشت ۱۳۹۹، قابلیت دسترسی (<http://jupm.miau.ac.ir>).
- رنه شورت، جان (۱۳۸۱): «نظم شهری: درآمدی بر شهرها، فرهنگ و قدرت»، ترجمه اسماعیل چاوشی، ناشر دانشگاه تربیت معلم
- زیاری، کرامت الله (۱۳۸۸): «مکتب ها، نظریه ها و مدل های برنامه ریزی منطقه ای» انتشارات دانشگاه تهران.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان آذربایجان شرقی (۱۳۸۶). «طرح پایه آمایش سرزمین استان آذربایجان شرقی»، جلدهای اول، پنجم، ششم.
- شکویی، حسین (۱۳۸۵): «دیدگاه های نو در جغرافیای شهری»، جلد اول، تهران انتشارات سمت.
- فارمر راجر (۱۳۹۱)، اقتصاد چگونه کار میکند، ترجمه محمدرضا فرهادیپور، انتشارات دنیای اقتصاد ۱۵- هاروی دیوید، اندی مری فیلد (۱۳۹۱) حق به شهر؛ ریشه های شهری بحران های مالی، ترجمه خسرو کالنتری، انتشارات مهرویستا.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵): «عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ظهور جامعه شبکه ای»، جلدهای ۱ و ۳، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز، (چاپ پنجم)، تهران: انتشارات طرح نو.

- کی، هیو مک (۱۳۸۹): «تحقیق در جامعه اطلاعاتی»، ترجمه رامین کریمیان، تهران: دفتر مطالعه و توسعه
- محمدیاری، بهمن (۱۳۸۵)، «بررسی نحوه توسعه تکنولوژی اطلاعات در استان آذربایجان شرقی»، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان آذربایجان شرقی، چاپ پیمان.
- مرکز مطالعات و تحقیقاتی شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۷۹): «طرح کالبدی منطقه آذربایجان» (جلدهای سه گانه برآیند مطالعات).
- معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۶)، فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی وسایل ارتباط جمعی رسانه، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- معتمد نژاد، کاظم (۱۳۸۶): «جامعه اطلاعاتی (اندیشه‌های بنیادی، دیدگاه های اقتصادی و چشم اندازهای جهانی»، مرکز پژوهش‌های ارتباطات، مطالعات راهبردی، نشر پدیده کو تنبرگ.
- مهندسان مشاور زیستا (۱۳۸۶): «طرح توسعه و عمران ناحیه‌ای تبریز»، سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان شرقی
- مهندسان مشاور زیستا (۱۳۸۸): «طرح تفصیلی شهر تبریز» - شهرداری تبریز
- مهندسان مشاور زیستا (۱۳۸۸): «طرح مجموعه شهری تبریز»، سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان شرقی
- مهندسان مشاور عرصه (۱۳۷۶)، «طرح جامع شهر تبریز»، سازمان مسکن و شهر سازی استان آذربایجان شرقی
- هاروی، دیوید (۱۳۸۷): «شهری شدن سرمایه»، ترجمه عارف اقوامی مقام، نشر اخوان.
- هال، پیتر (۱۳۸۱): «برنامه ریزی شهری و منطقه ای»، ترجمه جلال تبریزی، تهران: انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران).

- Bell, Daniel (2001); "Key Sociologists", Taylor and Francis e-brary, London and New York.
- Clark, David (1996); "*Urban World, Global City*", Routledge, London. YO.
- Marcuse, Peter and Ronald Van Kempen (2009); "*Globalization City; A New Spatial Order?*" Black Well, Oxford.
- Mills, C. Wright (2002), "White Collar; The American Middle Classes" (Fifiteneth edition), by Oxford University Press, 63-76.
- Webster, Frank (2006); "Theories of the Information Society" (third edition), Taylor and Francis e-Library, London and New York.
- Harvey, D. (2005) A Brief History of Neoliberalism. Oxford:
- Oxford University Press.